

תיק עבודות

הדרום כהלה רוח: روح חמה מהדרום מנשנת באמנות המערבית

הדים קידר

נקודת המוצא לתרבותה ספקולטיבית זו היא בתפיסת הדרום ככוח שמעלעד גישות, צורות ומוסדות אשר הבנו את תולדות התרבות בצפון האנגלובי. הדרום מובא כאן כתגובה או במצב רגשי המפיה ורחות מפתיעות של יצירתיות שלעויות קרובות מקורן בעיבוריו הדרומיים של האנגלובוס.

ניקוס פפסטרגיאדיס (Papastergiadis), ראש מעבדת המחקר בתרבות ציבורית באוניברסיטת מלבורן ועורך שותף של כתב העת *Third Text*, מתייחס לדרום כאל מנגן להtagוניות מפני hegemonia הצפונית. הדרום, על פי פפסטרגיאדיס, הוא מרחב שבו אנשים נפגשים כדי לדמיין את היכנותן של דרכים אחרות להיות בעולם; מרחב להקמת "זירה ציבורית קטנה" שבה זרים נפגשים זה עם זה ומיצרים, מתוך דיאלוג, צורות שונות של שיגוש ויחיה והבנה הדידית (Papastergiadis 2011).

בעקבות הבנתו של פפסטרגיאדיס את מושג הדרום, ובקבוקות הפעולות שלו כמקימה וכ惋צת של תוכנית שהות אמנים ושל מרכז לאמנויות בדרום הארץ, עבר, תרוכה זו מציגה שלוש אפשרויות של מבאים אמנותיים וסביבתיים המקיים את החלק הרוח הדרומי. הראשונה מתאפשרת בתחום תצוגה של מוצגים היסטוריים במוזיאון מערבי ומעמידה בסימן שאלה תפיסות קודמות על מוצאים ומקורות מגן הים התיכון; השניה משיאה מבט אל סביבה פוסט-אנושית בצפון הרחוק ומתבוננת בשאריות החיים בסביבה שמתמודדת ביתר שאת עם ההתחומות האנגלובלית; השלישית מציגה מרחב חקלאי-חינוכי מבוסס תחlixir ומחקר שמספק לשדה האמנות מודל לשיטות ייצור, ארגון, שימור והציג של ידע שמקורו בדרום.

1. "אני לא מרגישה כלום": גוף נשי דרומי במערב ג'ומאנה אAMIL עבד, ילידת שפרעם (1971) שגדלה בקנדה, חורה לישראל בשנות העשרים לחייה. היא סיימה את לימודיה בבסלאל באמצעות התשעים ומאו הילכה והעמיקה את עניינה בתרבות הפלשתינית, ובעיקר בכך שהשתמר למרות שהיקתה הקולוניאלית של תרבויות זו.

היצירה "אני לא מרגישה כלום" (2012) – סדרת ציורים, רישומים ועובדות וידיאו – היא תוצאה חקירה ארוכה שנים של התרבות המקומית שאליה התוודעה אAMIL עבד, מסורת פלשתינית של סיורים ואגדות שעברה כמעט שבעל-פה. אחד הסיורים האלה, העסוק בנערה ללא ידים – סיפור קורר על נערה שידיה נקטעות באלים – עורר הילך יצירתי שבבו ידים (והיעדרן) נעשה מרכיב מרכזי בעבודתה של אAMIL עבד. עבודות הוידאו "אני לא מרגישה כלום", שצולמה ברובה במוזה התיכון, משלבת קטועים וצלומים שבהם מופיעות ידים רבות.

בסצנה רבת רושם בעבודה שצולמה רחוק מהמוזה התיכון, ידי האמנית מצולמות כשהן מלטפות שורת מוצגים מיון ומרומא במוזיאון לארכיאולוגיה קלאסית בקיימברידג'. הידיים מתגלות ברפואות מאחוריו פסל של גבר, מגפפות ומלטפות את איברי הגוף העשויים שיש. בחצייתה את הקוד הציורי של המוזיאון, ידיה של אAMIL עבד כמו מנערות את הדממה השורה על אוסף הפסלים. באתגרה את מדיניות ה"לא לגעת" שלו היא מעדעתה על הנחות היסוד המקובלות של אוסף אמנות בסיסות לאמנות ותרבות, שמוטירות את גוף הצופה מחוץ לזרה. ידי האמנית מהדרות את האגדה על הנערה ללא ידים. הן מופיעות כסוכנות עצמאיות שמצוות צורת ידע דוגמת האגדה הפלשתינית המסורתית, ידע שאינו בהכרח מוצג במוזיאון מערבי. בעצם החדרתו של "ידע ממוקם" שמקורו במסורת אורתאלית,¹ אAMIL עבד קוראת תיגר על השיטה הממוסדת של הערכה היררכית של צורות ידע באוסף אמנות במערב.

היצירה "אני לא מרגישה כלום" אינה مستפקת רק בפריעת סדרי עולם מערביים. היא מובילה את קהל הצופים להכיר באירוניה הטמונה בнерטיב של התרבות המערבית, שקובעת את מוצאה באמנות העתיקה של אגן הים התיכון. בעובדה נוכחות במוזיאון ובנהנחתו של גוף ידע שלכלוורה איןו שיך לאוסף ההיסטוריה המערבית, אAMIL עבד מעדעתה את הגיון האוסף ההיסטורי בקיימברידג', המבוסס, כאוספים מערביים רבים, על מוצגים שהועברו אל המערב בחסותו של כיבוש קולונייאלי. נוכחות יוצאת הדופן של אAMIL עבד באוסף, כאישה ובאמנית פלשתינית שמתהקה אחר תרבות הולכת ונעלמת, מזכירה לנו שהнерטיב ההיסטורי של תולדות האמנות המערבית ממשיך להתקבש על שיבוש והסתירה של מוצאו הדרומי.

¹ את המונח "ידע ממוקם" (situated knowledge) טבעה חוקרת הפמיניזם ותולדות התודעה دونה הרואוי (Haraway) כדי לבטא גישה ביקורתית ורפלקטיבית המיחסת לידע פרקטיקות של שליטה.

2. הקולקטיב המינרלי החדש: אמנות דרומית בצפון

בסביבות אותו הזמן שבוAMIL עבד עסקה בשורשים הדרומיים הנסתורים של האוסט בקיימברידג', החל "הקולקטיב המינרלי החדש" (New Mineral Collective) לפתח אמןות הנענית לאתגר שמציב התחליך המואץ של התהממות גLOBלית, המתרחש לנגד עיניהן של חברות הקולקטיב באזורי מגורייהן בקוטב הצפוני.

הקולקטיב הוקם בשנת 2012 בידי טניה בוסה (Busse) מונדה ואAMILה Skarnulytē (Škarnulytē) מליטא. אף שהן פעולות באזורי צפוני, האתוס האמנותי שלהם נטווע בבירור בהלך רוח דרומי. דרך עיני הקולקטיב המקומיי אלו מתודעים לאמנות נוף עכשווית המבוססת על הניסויים שביצעו אמנים כגון רוברט סמיתסון וננסי הולט בדרום ארצות הברית. אך בנגדם לאמני האדמה של המאה שעבריה, שבחינה ריעונית התיחסו לקרקע הדרומית כאל מרחב ניסוי אמןoti, הקולקטיב מתייחס אל הנוף שסובב אותו באופן קונקרטי, ומשרתת את התמורות העמוקות שעוברות עליו בעקבות שינוי האקלים.

כותרת העבודה "Hollow Earth" (2013) רומזת לא רק על שינוי האקלים המואץ, הגורם להפשה של נוף הקרקע, אלא גם על פעולות הכרייה המסייעות הנערחות בעמוקי האדמה של האזור הארקטי במקומות שבו נפגשות נורווגיה, שוודיה ורוסיה. בחינה מדוקדקת של שרידי הנוכחות החיים באזורי מצביעה על קשיי הקיום שלא בסביבה הטבעית ועל שקייתה של סביבה זו.

עובדיה זו מעלה בדמיון רישומים רבים של נוף פוטיאנושי שצולם עד זרא בידי תעשיית הקולנוע והטליזיה. אולם בנגדו לצוותי צילום המגייעים לאזורי מרוחקים כדי לתעד ולהציג לעולם את השינויים הקיצוניים שהנוף עבר, העבודה "Hollow Earth" מציגה אופן התוכנות של מי שחיות ופעולות באזורי. באמצעות תיעוד סדרה של רגעים יומיומיים שמתקימים במרחב שלהם – ראשו של טיס מסוק, מצולם מאחור כשהוא מרחף בunos ריקים; עד אילמים החוצים את המסך, על פרוטות מספרים סיידוריים בצבעים בוהקים; צללים מרוקנים המפעילים ציר הנדסי כבד בלביה של מצבאה – הייצור פותחת מרחב שמשרתת בעדינות את שינוי העומק, באמצעות הצגת הרגעים הבנליים והמיןוריים המשקפים את משבר האקלים בכללותו.

עדשותיהם של בוסה וסקרנוויטה עוקבות אחר שינוי האקלים ותיעוש השטחים הצפוניים במדרגים דקים; הן רושמות את גוני הבניינים שמתגלים כאשר משתחררים מהניגודיות האופיינית לתעשיית התיעוד הדוקומנטרי. כפתיחה דלת המאפשרת למשב פתאומי של רוח דרומית לנשוב בקוטב הצפוני, "Hollow Earth" יוצרת מרחב אסתטי לשאות בתוך התמורות באורח החיים בקצה הצפוני של כדור הארץ. הקולקטיב מזמין את הצופה להתחיל להכיר את תמונה העתיד שלו דרך עיניהן של מי שחיות את שגרת החיים של ההתחממות הגלובלית והтиיעוש המואץ של סביבת הטבעית.

3. ואדי עתיר: צורות חיים של ידע דרומי

המבע השלישי בתערוכה, ואדי עתיר, אינו עבודת אמנות כלל. מדובר בחווה בת קיימה לגידול צמחיה וחיות משק ולהפעלה של שיטות חקלאיות עתיקות, באתר בן 400 דונם שנמצא כעשריםDKות נסעה מבאר שבע. ואדי עתיר הוא מיזם שהקימו בשנת 2007 מוחמד אלנברי, ראש המועצה המקומית חורה לשעבר, ומיכאל בן-אלוי – אדריכל שהקים את מעבדת הקיימות (Sustainability Laboratory) (בניו יורק, מלכ"ר אמריקני הנוקט גישה שיתופית רב-תחומית למחקר, פיתוח וחינוך.

הכללת החווה בתערוכה זו מأتגרת את המשגגה האוצרותית שלה ודורשת הסבר, זהה ייעשה בעוזרת שתי עדשות. האחת מהבוננת בחווה דרך תיאוריות האוטר (auteur theory), הגורסת כי יצירה משקפת את החזון האישית של יוזמייה, גם אם בסופו של דבר היא אינה מוגדרת אמנות; השנייה מתבוננת בחווה דרך דיוון שענינו מעמדה של אמנות שיתופית וקהילתית ישראלית – דיוון שהתקיים בשדה האמנות המקומיות (ומעל דפי כתוב עת זה) בסוף המאה שעבירה בהובלת מבקרת האמנות הישראלית והתיאורטיקנית שרה חינסקי.

כאשר מתבוננים בפרויקט ואדי עתיר העדשה של תיאוריות האוטר ורואים בכיווגיפה של יוזמי הפרויקט, אלנברי ובן-אלוי, די רמזים לכך שהפרויקט הוקם מתוך תפיסה שרוואה ביזמות חינוכית חברתית, סביבתית ומקומית ערכיים כגון התמסרות ומחובבות למוקם. אלנברי, דוקטור לכימיה ארגנטינה שרשם על שמו 12 פטנטים הקשורים לתהום התמהותו, עמד בראש העיר חורה כאשר החווה הוקמה. הוא ידוע בכישוריו המנהיגותיים, והשינוריים שחולל בעירו הביאו להישגים מרשים. נוסף לעבודתו בשלטון המקומי, אלנברי ייסד כמה ארגונים חברתיים בנגב שמטרתם לקדם את האוכלוסייה הערבית-בדואית בתחום ההיינס, הכלכלה והמנהיגות המקומית.

שותפו של אלנברי, בן-אלוי, הביא לפרויקט חפיסה שלפיה אדריכלות היא מרחב לניסוי ביצירות של חיים אוטופיים. בצעירותו היה בן-אלוי תלמידו של האדריכל, המזיא והעתידן האמריקני ריצ'רד באקמינסטר פולר (Fuller). פולר ידוע בזכות המצאת הכיפה הגיאודזית, טכניקת בנייה מהירה וארעית שיזכרת מרחיבת שצורתה כיפה והיא עשויה משולשים. הטכניקה פרצה לעולם בתחלת שנות השישים ושבשה בחצי השני של המאה שעבירה. פולר הקשר את בן-אלוי ל�建ה שבסמה, ובן-אלוי פיתח באמצעותה מבנים ארעיים לשיכון חברות ורחוב וחרסרי בית בניו יורק. הוא ביסס עמדת אידיאולוגית הרואה את שדה האדריכלות כמושחת על ערכים כגון מחויבות ופעילה קולקטיבית למען שינוי סביבתי. עם התובנה לגבי הערכיהם שהביאו עימם מייסדי החווה לפרויקט, אפנה את העדשה השנייה אל דיוון שהתקיים בסוף המאה שעבירה במעמדה של אמנות חברותית או קהילתית ישראלי. מאמרה של שרה חינסקי "שתי התקומות: לאומי ואוניברסלי בשיח האמנות הישראלית" (חינסקי 1993) דן באמנות הישראלית החברתית לדורותיה שפנתה אל הטבע והקהילה מתוך רצון להטיב עם הסביבה הטבעית והחברתית. חינסקי מבקרת את האמנות

הזאת וטוענת שפועלות התרגום המקומי של מושגי היסוד של האמנות האונגנרדית המערבית – פוליה, טוטליות, מחויבות – כשלה.

חינסקי מזהה כיצד עותכו אותו מושגי יסוד של האמנות האונגנרדית המערבית באתגר של האמנות החברתיות או הקהילתית המקומית. לא זו בלבד שהאמנות החברתיות או הקהילתית איננה משיגה את מטרתה, היא אף הופכת מבלי משים לכוח שמאש ו אף מחזק השקפת עולם לאומית-קולוניאלית. דוגמה לכך רואה חינסקי בחממה האקולוגית שיזם האמן אביטל גבע. הפרויקט החברתי-סבירתי זהה, שהוקם בקביעות עין שמר, הוזג מאוחר יותר על ידי האוצר גדרון עפרת כיצירת אמנות ביבאנלה לאמנות בונציה בשנת 1993. בעיני חינסקי, החממה מדגימה את הסכנה של אמנות חברתיות או קהילתיות ישראליות שהופכת לכוזאת שמחזקת את הקשר בין העם היהודי לאדרה, גם כאשר מדובר בכיבוש טריטוריות ובגירוש תושבים מקומיים. מה גם שכאשר החממה הופכת לייצרת אמנות היא איבדה את יכולתה להמשיך ולהשתכפל כמודל סביבתי, חברתי וחינוכי והופכת לייצירה חד-פעמית.²

כאוצרת שמתעניינת בידע דרומי, אני מוצאת שכוחו של פרויקט ואדי עתיר הוא באופן שבו הוא נחלץ מהקונפליקט שהעמידה חינסקי בין ערכי האונגנרד ובין אמנות חברתיות סביבתיות, ובכך שאינו מסגר כיצירת אמנות ולכן ניתן לשכפול. הפרויקט הוא יוזמה מקומית, מעסיק את תושבי האזור ואף מדגיש העסקת נשים (צمرת הניהול של המקום מאוישת בנשים בלבד). באופן התייחסותו אל הטבע המקומי הוא משוחרר אורהות חיים עתיקים ומשמר את מה שנותר משמיטות החקלאות הערבית-בדואית, ואני מוצאת שבכך הוא נמנע מהפיכתו לכלי במשחק הפוליטי-חברתי כפי שהציגה חינסקי. פרויקט ואדי עתיר מציג שיטות איסוף, מيون, קטלוג, שימוש ותצוגה של צורות ידע שאינן נכללות בהכרח באגדה האוצרותית של המוזיאון המסורתי.³ לא זו בלבד שהפרויקט אינו זוקק למסגר של שדרה האמנות, הוא גם מבנה אמות מידת חדשות לשיח האמנות העכשוית ומציע צורות אמניות ואוצרות המושתתות על הלך רוח דרומי, על משמעויותיו השונות, ובهن הנכח של צורות ידע שאינן נכללות בסיס התרבות המערבית וייצרת מרחב ציבורו קטן למפגש בין אנשים ובבעלי חיים – מרחב המאפשר לדמיין עתיד משותף בעולם שאחו בשאלות של היישורות בתנאי חיים קיצוניים.

² לדיוון מעמיק על ההבדל בין הציגת פוליה חברתי-חינוכית כיצירת אמנות חד-פעמית לבין פיתוח מודל חברתי-חינוכי הניתן לשכפול, ראה פרק "דנציגר ואבטל גבע" בתוך המסה "עקרת יצחק" מאות אירוט סגולין:

<https://www.erev-rav.com/archives/48694>

³ דוגמה לכך היא מוזיאון תרבות הבדואים במרoco גז' אלון, אשר פרט לחדרון שמקורש לאמנות העכשוית מציג פריטים מהתרבויות הבדואיות שנוצרו עד שנת 1978.

"אני לא מרגישה כלום", יצירת האמנות הראשונה שבתערוכה, נוגעת באחד ממאפייניו הייסודיים של החלק הרומי – הزادנות להזיר את הגוף ואת הידע הדרומי אל השיח המערבי של תולדות האמנות. המעורבות הפיזית של אAMIL עובד בתוך האוסף ההיסטורי, שמנענת מאגדה פלטינית, קוראת תיגר על אסטרטגיות מוסדיות מקובעות של אמנות ואוצרות במערב. אAMIL עובד יוצרת הזדמנות להתוודע לדעת דרומית מקומית, לרבות מסורות شبعل-פה, ולהמציא במה רגעית שעליה הן יופיעו בינות למוזגים ההיסטוריים בצפון הגלובלי.

החלק דרומי מופיע גם ב-*Hollow Earth*, אף שזירת הפעולה של העבודה היא צפונית במופגן. הוידייאו של הקולקטיב המינרלי החדש יוצר מרחב התבוננות שמאפשר להתמקד ברגעים אקרים של חיים בזירה שמושפעת מהתהממות גLOBליות. ההתמקדות של "Hollow Earth" בשירדי הנוכחות החיים בצפון הגלובלי פותחת עבור הצופים מרחב להתבונן בו בהתרמת היצורים החיים בסביבה המנוכרת הצפונית, שתהפוך להיות דרומית יותר ויוטר עם המשך ההתקימות.

הפרויקט האחרון הוא המורכב ביותר והוא משלב את שני המהלים הללו של ניתוח הדרום באמנות. חות וואדי עתר מציגים צורות ידע דרומיות שנובעות מהמקום ואינן נשענות על הקנון המערבי של מוזגים במוזיאון. הפרויקט מציע מרחב להבוננות וללמידה של טקטיות הישרדות הנחוצות ליצורים חיים שלומדים איך לשורר בתנאים סביבתיים קשים. אף שהפרויקט אינו ממוגר כיצירת אמנות, הוא מספק מודל דרומי של עשייה קהילתית תוך כדי מחקר מקומי ושותפות – משכ רוח דרומי המפר את סדרי השיח של התרבות המערבית.

**התוכנית לאוצרות המשותפת לאקדמיה לאמנות בצייריך, שוויז
ולאוניברסיטת דיניג, בריטניה; המחלקה לתרבות חזותית וחומרית,
בצלאל אקדמיה לאמנות ועיצוב ומרכז מנDEL למנהיגות בנגב**

ביבליוגרפיה

- חינסקי, שרה, 1993. "שתיות הדגים: מקומי ואוניברסלי בשיח האמנות הישראלי", תיאוריה וביקורת, 4, עמ' 105-122.
 סגולין, אירית, 2018. "עקות יצחק", ערוץ רב (מקוון)

Papastergiadis, Nikos, 2011. "South Remembers: What is the South?" South as a State of Mind (online).

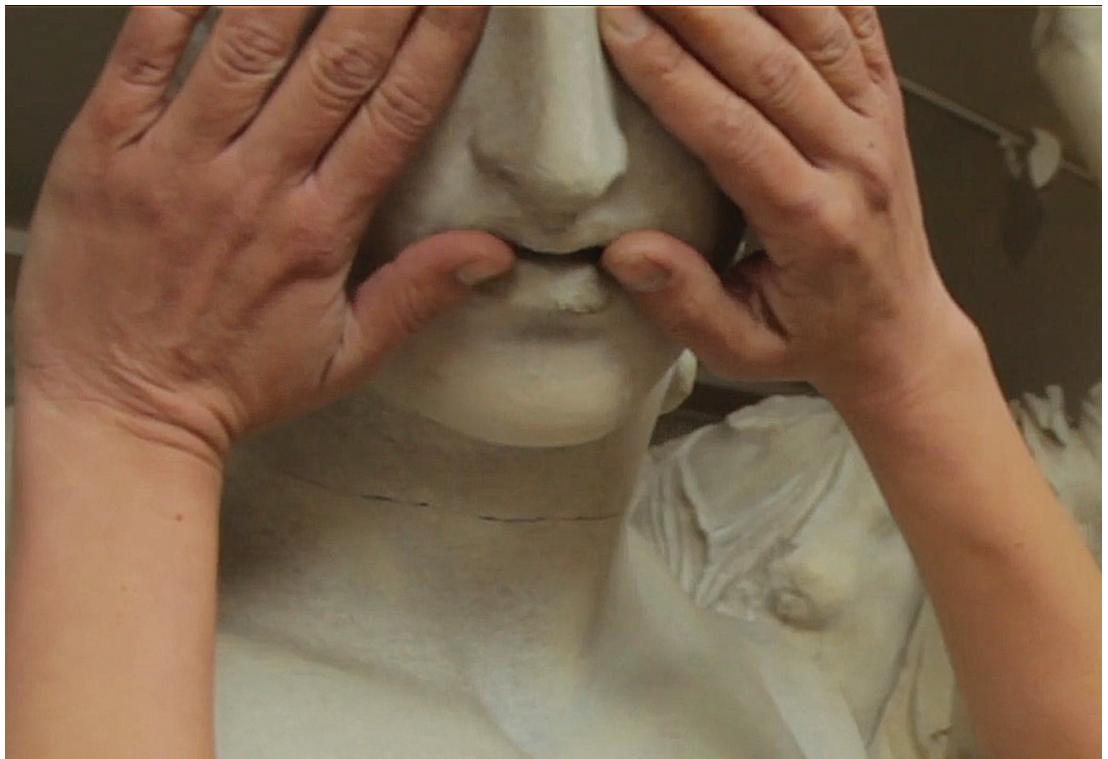
ואדי עתיר, פרויקט חקלאי בדואי בנגב, צילום: יובל חן

עלי אלהוֹשלה, ואדי עתיר, פרויקט חקלאי בדואי בנגב, צילום: יובל חן

ואדי עתיר, פרויקט חקלאי בדואי בנגב, צילום: יובל חן

ג'ומאננה אAMIL עבור, סטילס מתוך אני לא מרギשנה כלום, 2012, וידיאו

הקולקטיב המינרלי החדש, סטילס מתחום *Hollow Earth*, 2013, וידיאו

הקולקטיב המינרלי החדש, סטילס מתח'ן, 2013, Hollow Earth וידיאו